

Az életmű pillérei

CSORBA GYŐZŐ: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

Kivételes pillanat: az életmű, a négy évtizedes költői pálya lírai termését együtt látni, több mint hétszáz lapon csaknem ugyanennyi verset. A kiadó is hangsúlyozza a külsőre is szép kötet jelentőségét: a burkolón Weöres Sándor ajánló sorai olvashatók, a verseket arcképek, fotók előzik meg, és a költő önvallomása, pályarajza követi. Nehéz helyzetben van a kötet olvasója, méltatója. Szabott terjedelemben hogyan jellemezhetné — jelentőségéhez mérten — Csorba Győző költészetének egészét? Helyzetét nehezíti — bár személyes ajándéknak tekinti —, hogy az utóbbi három évtizedben kortárs olvasója lehetett e lírának, s *A szó ünnepe* óta megjelent Csorba-kötetekről írásban, folyóirat-kritikákban is elmondhatta véleményét. Válaszszuk hát kényszerítő megoldásnak, hogy arról szóljunk, ami az összegyűjtött versek olvasójának leginkább új: a kötet elején elhelyezett legrégebb, és a kötet végén álló, a legutolsó kötet, az *Észrevételek* óta írt versek vizsgálatát. Így nemcsak az említett kényszerítő okoknak engedünk, de vizsgálódásunk új szemponttal is gazdagodhat. Azzal ugyanis, hogy figyelmünket a költő negyven évvel ezelőtti pályakezdésére, legrégebb verseire, valamint költészetének mai állapotára, legfrissebb jellemzőire fordítjuk, minden költői út egyik alapkérdésének, a honnan-hová kérdésnek a közelébe jutunk. Az életmű két tartópillérének körüljárása a vizsgálódás módszerét is megszabja, az összehasonlítást és azt a két hipotetikus kérdést, amelyre választ várunk: miben változott négy évtized alatt Csorba Győző lírája, illetve melyek költészetének az indulással egybevágó, ma is meglevő, maradandó vonásai, „állandósági jegyei”?

Első kötete, a *Mozdulatlanság* 1938-ban jelent meg. (A kötetből a jelen gyűjteménybe átmentett tizenöt vers — az eredeti mintegy harmada — most a *Prelúdium* közös címet kapta.) Második verseskötete, *A híd panasza* 1943-ban látott napvilágot. (Ennek anyagát már csaknem hiánytalanul ma is vállalja a költő.) A pályakezdés éveinek irodalmi viszonyait így jellemzi Weöres Sándor: „... a magyar költészet égboltján a zeniten Babits Mihály, kialakulóban Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Illyés Gyula. József Attila halott volt már, ám alig ismerték. Innen visszatekintve, csodálatos esztendőök voltak. De benne élve: vidéki szürkeség, országos munkanélküliség, általános kilátástalanság, közelgő elnyomás és küszöbön fenyegető háború.” S tegyük hozzá: ez a kor a magyar irodalomban az úgynevezett harmadik Nyugat-nemzedék színrelépésének az ideje. Az a nemzedék — Weöres, Rónay, Takáts, Kálnoky, Jankovich, Toldalagi, Tatay, Sótér, Thurzó nemzedéke — készülődött ekkor, amelyhez Csorba Győzőt is ma szívesen sorolja a kritika. Akkor azonban Csorba számára a költői indulás teljesen társtalan, rokontalan, magányos vállalkozás volt. Csak első könyve megjelenése után ismerkedik meg az akkor ugyancsak Pécsen élő Weöres Sándorral, kerül kapcsolatba Várkonyi Nándorral és a Janus Pannonius Társasággal, majd vesz részt a *Sorsunk* szerkesztő és irodalomszervező munkájában.

Nemzedéktársak ösztönző-segítő támogatása, mozgalmas irodalmi élet nélkül is a fiatal Csorba láthatóan igen jól tájékozódik a kor magyar lírájában. A *Nyugat*

első nemzedéke — Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és mások — által kikísérletezett, meghonosított és diadalra vitt verseszményt fogadja el ő is, azt a verstípust, amit röviden impresszionisztikus lírának szoktak nevezni. Első versei szín-, hang- és illatélményekkel vannak teli, közöttük több a portrévers s a természetet, az évszakok változását megidéző költemény. A költő fölfedezi a szólás, a megnevezés, a költői látás erejét, a hasonlatremető képességet, a nyelvi többértelműség lehetőségét. A versek apró képekből állnak össze. A versnyelv uralkodó eszköze a hasonlat, a jelző, a szinesztézia.

Már a korai versekben tettenérhető Csorba lírájának két uralkodó motívuma, a halál- és a természetélmény, de mindkettő még a későbbtől erősen eltérő megfogalmazásban. A nagy család (kilencen voltak testvérek) a kötődés, a valahová tartozás igényét táplálta benne, a korán megismert gázszívó viszont (tizéves kora óta félárván nőtt fel, legidősebb bátyja korán meghalt, unokahúgát is elvesztette) a veszteség érzését mélyítette el, sőt a túlélőben még valami rejtett, titkos, megnevezhetetlen önvádat ébresztett. A korai versek másik jellemző motívuma a természetközelség. Költészetének ez az élményforrása a Dunaszekesd-szigeten, a „vadkerten” töltött gyerekkori nyarakra vezethető vissza. A versekbe gyakran beszűrődnek a falusi és a vízi élet képet, az istálló, a szekér, a cséplés, a fürdés, a zátony, a sziget. Ez a természetlíra még nem mutat túl önmagán: szépségét a képformálás, a megragadás, a megírás öröme s valamiféle tér- és időnélküliség, a „megmeredt” mozdulatlan-
ság adja.

Van Csorba első kötetében egy vers, *Egy halott költőhöz* a címe, s ajánlása így szól: *József Attila emlékének*. Ne feledjük: József Attila halála évében egy huszonegy éves fiatalember írta a költeményt. Jogos büszkeséggel emlékezhetett vissza a költő is: „alighanem az első, kötetben megjelent búcsúztató”. Egyetlen versből könnyelműség lenne messzemenő következtetést levonni, viszont ne becsljük le értékét se. Csorba Győző nem akkor írta zászlóra József Attila nevét, amikor az divattá lett, hanem a költő halála évében. S nem az érett költő került József Attila vonzáskörébe, hanem a fiatal, pályakezdő lírikust segítette saját hangjának megtalálásában. Még akkor is, ha a mai vizsgáló tekintet az erősen József Attilá-s képeket, szókapcsolatokat veszi észre először: „falánkul anyját falta fel”, „ijessz rám”, „légy merész”, „úgy lóg benne a lelkem, mint száradó ruhák” (kétszer is), „Az Istent... régen szívemben mindig megtaláltam”, „Százézerévek zúgó mélyein, / lám, úgy forgott a múlt miértünk...”, „Úgy szeretlek, ... ahogy a víz a gödröt”... Ugyanis sokkal fontosabbnak látszik az a fölszabadító hatás, amely a költő szemléletében bekövetkezett. A természet, az impresszionista fény- és hangérzetek továbbra is jelen vannak Csorba lírájában, de a kezdő kép után mindig belép az „én”, s míg az első kötetben még teljesen hiányzik az önmegszólító verstípus, most uralkodóvá válik, s a természeti kép (például a híd, a fa képe) egyre gyakrabban tölti ki a vers egész terjedelmét, s a költemény egyetlen nagyterjedelmű hasonlattá, jelképpé szerveződik. A „Mindenséggel mérd magad” igénye (maga a Mindenség szó is megjelenik Csorbánál) egyre teljesebb és határozottabb megvalósulássá érik költészetében. A létezés, az emberi élet kérdései kerülnek előtérbe, a költői impressziókat fölváltják a világ és az ember viszonyát faggató kérdések. Ha külső benyomás indítja is el a verset, a kép nem marad meg pusztán képek, a portrévers elmélyül, s a személyiség, a sors, a létezés kérdéseiig jut el a költő. Kialakul az a sajátos, Csorba Győzőre jellemző, önelemző, önvizsgáló verstípus (majd az *Ocsúdó évek* strófaiban lesz uralkodó), ahol az életrajzi indítást filozofikus, elmélkedő, általánosító rész, kadencia-szerű lezárás követ, illetve az a másik sajátos versépítkezési forma, ahol az általánosítás a vers kezdő, indító motívuma: „Ki szomorú vesztesre készül, / kell, hogy gyűjtsön vigasztalókat...” „Aki sok szépet mondott el hiába, / szűkszavú lesz vagy néma...” A költő második kötetét egy hosszabb versciklus zárja, egy szerelem „lírai története”, „naplórészletei”: az élmény fölszabadítja hangját, megnyitja a szólás zsilipjét, de az önvizsgálatot, az önelemzést is élesebbé teszi benne.

Csorba költészetét a legkezdetibb időtől nagy formai érettség, biztonság és kul-

turáltság jellemzi. Részben ez tette alkalmassá a versfordításra, s bizonyára a műfordítói gyakorlat jótékonyan visszahatott formakultúrájára. Pályája kezdetén verseit gyakran szövik át magyaros, rímes formák, zenei ritmusok; *A híd panasza* végén álló *Naplórézletek* viszont az időmértékes metrumok változatos és magabiztos kezelésére adnak kitűnő példát.

Aki a gyűjteményes kötetben a legújabb versekre lapoz, leghamarabb talán a formái változásokra figyel föl. Rímes, kötött forma alig fordul elő, annál több a szabad vers, sőt a prózavers. Rím, interpunkció, kötött strófaaképlet nélküli versek, tört sorok, kihagyásos mondatok, rusztikus, „barbár dallamok” követik egymást. Az átalakulás természetesen már korábban megindult, de most nem a váltás kezdetét és okát kutatjuk, csupán mai megnyilvánulására figyelmeztünk. A szabad vers persze — jól tudjuk — nem jelent kötetlenséget, formátlanságot, inkább másfajta törvények jelenlétét követeli meg a versben. Csak látszatra „kopárák”, csak külsőre „dallamtalanok” ezek az új Csorba-versek; az illik e lírára, amit Weöres Sándor mond: „inkább rejtett, benső dallamú líra”.

A formával együtt a versnyelv is megváltozott. A képekben és hasonlatokban dúskáló stílust egy „puritánabb”, dísztelenebb, alakzatokban gazdag nyelv váltotta föl; a képes beszéd helyére egy szinte fogalmi nyelv került. Eszközei az ismétlés, a hiányos mondat, az ellentét, s az önmegszólító formát csaknem teljesen kiszorította az egyes szám első személyű közlés. „A kifejező eszköz akkor a legjobb, ha a legtalálóbb. Eszményem: a tömör, szigorúan funkcionális fogalmazás és versszerkesztés” — vallja Csorba. S eszményét sikerült megvalósítania. Ebben a költészetben minden törvényszerű, és semmi sem esetleges. Ha egy versében szerepel valahol egy helynév („Rostocktól Cataniáig vagy Knokkétól Banja Lukáig”), biztosak lehetünk, hogy valóban járt e helyeken a költő; ha leír valahol egy személynevet („Odüsszeusz is elmaradt Mózes Pista is elmaradt”), mérget vehetünk, hogy így hívták a hajdani diáktársat.

A formai és a nyelvi változások mellett mi látszik leginkább változatlanok e lírában? Az, amit Weöres Sándor már a fiatal költőben fölismert: Csorba Győző „feltétlenül valódi költő, hazugságmentes, abszolút lírikus”. S többé-kevésbé változatlan e líra „tartalma”, problémavilága: ma is „a megválaszolatlan végső kérdésekről, a hamleti lét vagy nemlét dilemmáról” szól. Persze nem módosulások nélkül. Az új versekben a világ konkrétabb, a tér és az idő kézzelfoghatóbb lett, a világ és az élet jelenségeinek megismerése, a rejtélyek, a mélységek fölfedése, megnevezése került előtérbe. Megnőtt a versek drámai intenzitása, katartikus ereje. Megváltozott a versek időtényezője: régen jobbra jelen idejű volt ez a költészet, most a visszapillantás, a számvetés, a múlt és a jövő szembesítése kap szerepet. „Régen magam sem találtam, / lassan eltakar mindent körben árnyam” — írja. S a mások elvesztése miatti fájdalom saját veszendőségérzésének ad helyet: „önnen ürességembe majdhogynem behullok / Időzavar szívzavar lélekzavar” — fogalmazza meg érzését. De a szorongás növekedésével, személyessé válásával fölerősödik az élet szava is, az egyetemes elmúlással, a pusztulással szembeállítja az egyetemes reményt, az élet mindennél nagyobb értékét. „Mi erősebb: a szálló vagy a dög-madár?” — kérdezi egyik költeménye kezdő sorában. S ugyanitt fogalmi eszközökkel is megfogalmazza hitét: „Mert hiszek az élet halhatatlan bölcsességében.”

Azzal, hogy Csorba Győző költészete egyre inkább egyetlen gondolatra koncentrált, csak látszatra lett „egyhúrúbb”. Hiszen a hamleti kérdéssel minden részlet kapcsolatba hozható: a szerelem, a család, a természet élménye is. Így, a létkérdéseknek alárendelve válnak e lírában az emberi kapcsolatok „tápláló védő nem fogyó” erővé, „várak”-ká (ahogy újabb verseinek egyik cikluscímét nevezi), s az „elvesző kert” (ez egy másik ciklus címe), a növények, a virágok, a fák pedig jelképekké, hogy a példa erejével hirdessék: „figyelnél és tanulni tőlük” kell. Hol van már ez a hang a korai versek impresszionisztikus képeitől, portréitől? Nem nézni, figyelni kell a kertet — hirdeti a költő —, hogy megtanulja a törvényt. Mert az emberi élet drámáját, az elmúlás szomorúságát a természet törvényei oldják föl. Egyetlen kö-

darab is (hogy az összegyűjtött versek záró darabjának háromszor megismételt gondolatát idézzük) hordozhatja a tanítást: „Az üdvösségbe régen bekerültem, az üdvösségből nem vagyok kiűzhető.”

Ma még nyilvánvalóbb, mint korábban, amit Csorba magáról mond: „Végzetesen lírai alkat vagyok. Mindehhez így közelítek.” E költészet a személyesség, az elmélyedés és a kimondás, a meditáció és a megnevezés legvégső határait érte el. S éppen ezáltal tud szólni mások nevében, mások helyett és másokhoz is. Csorba lírája a közösséghez szól, élni segít. Ez a költészet „színeváltozásának” egyik nagy csodája. S ez teszi Csorba Győző költészetét a kortárs magyar líra egyik legjelentősebb teljesítményévé. (*Magvető, 1978.*)

TÜSKÉS TIBOR

„Gyalog hódított világ”

FODOR ANDRÁS: A BÁBU VÉRE

A kócos versek, festett vérzések, hivalkodó önmutogatások divatja közepette valóságos felüdülés Fodor András új verseit olvasni. Múzsája a megemelt természetesség: a banalitás kérdésését éppúgy kerüli, mint a rendkívülivé feszített pillanatot romantikus pózait. Sohasem szólamos, sohasem programos: az ő versében gondolat, közérzet, kép szerves egység, egyetlen test. Költészete már rég maga mögött hagyta Sturm und Drang korszakát (ha az Arany János-i szentencia fordítva igaz is szerzőjére: több az érdem, mint a hírnév). Új verseskönyvére is jellemző az egyenletes, bicsaklásoktól mentes, magas átlagszínvonal, valamint e szint kivételes meghaladásának képessége. Kötetéből néhány vers minden bizonnyal versantológiák kedvenc darabja lesz, így például a *Panoráma*: a Tragédia londoni vásárának, vagy Illyés Kacsalábon forgó várának mai, hetvenes évekbeli parafrázisa, vagy a címadó költemény, *A bábu vére*, amely metaforát és hasonlatot, élményt és példázatot, szubjektív és objektív lírát oly szerencsés módon játszik egybe. A többnyire rím-telen jambusból, a sorok és strófák belső logika szerint változó terjedelméből nem a metrum harsány, hanem a nyelv mélyebb és gazdagabb zenéjét halljuk. Lírájának ma már a jelentősége is megmérhető: a realista életképköltészet bensőségeit, halk érzelmességét mélyíti a gondolati tisztaság és valami — József Attilára emlékeztető — fogalmi pontosság irányába. Hangvétele, versbeszéde mással össze nem téveszthetően a sajátja.

A világ Fodor András számára nem elembertelenedett, elidegenedett, rideg, végzetszerű hatalom, hanem — otthon. Persze nem problémamentesen; eseményeit, állapotait, változásait az idill önfeledt naivsága helyett a dráma feszültsége szervezi. Itt minden emberarcú: a lét — élet, „lélekké bűvölt anyag”; az idő — út, amelyen járunk; a hang — gyereksírás vagy éppen dal; a föld — kert, mely nekünk terem. Mottóként lehetne föléje írni: „A működés több, mint a lét.” Fodor lírája emberi kapcsolatokban, humánus viszonylatokban lélegzik, általuk gazdagodik. Az élet az ő számára nem pusztán az önkibontás, önérvényesítés eszköze, hanem a kollektívum összteljesítménye, melyet nagy emberi példák vezérelnek: a hittevő „teljes rokon” Bartóké, aztán Fülep Lajosé, a „zengővárkonyi királyé”, az „égőv homlokú” Németh Lászlóé; tér és idő, melyet a gyakorlati erkölcs, a „Jóügy” mindennapos vállalása tesz számunkra lakhatóvá. A költő úgy jár-kei benne — hogy egy